

Ludwik Sawicki /Warszawa, Zakład Paleolitu PAN/

8.
19-X

PODSTAWY STRATYGRAFII I KULTUROWEGO PODZIAŁU PALEOLITU W POLSCE

Obecny, geologiczny kierunek w badaniach stanowisk paleolitycznych w Polsce powstał w pierwszych latach okresu międzywojennego, z przeciwstawienia się dominującemu, do niedawna jeszcze, w prehistorii europejskiej francuskiemu, kolektorskiemu stosunkowi do wartości kulturowej stanowisk paleolitycznych. Pod wpływem tego kierunku, oczywiście, znajdowała się do 1914 r. również prehistoria polska. ^{(L. Sawicki 1937).} To też materiały paleolityczne, zresztą nieliczne, pochodzące z przeprowadzonych w tym czasie badań, niemal wyłącznie stanowisk jaskiniowych, nie przedstawiają pełnej wartości naukowej: są pozbawione należytej dokumentacji stratygraficznej. Materiały te pochodzą z lat 1871-1886, z badań archeologa amatora J. Zawiszy i geologa G. Ossowskiego kilku jaskiń Ojcowa /W Krakowa/ - miejscowości znanej z bogactwa jaskiń, oraz z kilku jaskiń zachodnich okolic Krakowa, zbadanych przez G. Ossowskiego /K. Kowalski 1951, 1953, 1954/. *)

W Polsce pozbawionej niepodległości i podzielonej na zabory, prehistoria nie miała odpowiednich warunków dla swego rozwoju - jest dziedziną archeologii przedhistorycznej bardzo zapóźnionym w swoim rozwoju. Badania jaskiń J. Zawiszy i G. Ossowskiego, podjęte n niewątpliwie pod wpływem rewelacyjnych odkryć we Francji - kraju macierzystym prehistorii europejskiej, zapoczątkowały pionierski etap prehistorii polskiej, obejmujący lata 1871-1914.

Po pracach G. Ossowskiego następuje niemal dziesięcioletnia przerwa w badaniach jaskiniowych. Wznawia je w 1895 r. i prowadzi do 1914 r. S. J. Czarnowski, przyrodnik, amator archeolog. Polegały one głównie na inwentaryzacji i kartowaniu jaskiń oraz wykonywaniu w namuliskach jaskiniowych płytkich wykopów orientacyjnych. Z okresu tego są do zanotowania jeszcze badania późnoaszelskiego stano-

*) Badania jaskiń G. Ossowski prowadził z ramienia Akademii Nauk w Krakowie

wiska jaskiniowego "Okiennik" koło wsi Skarżyce /pow. Zawiercie/, przeprowadzone w 1910 r. z ramienia Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie przez geologa W. Kuźniara /W. Demetrykiewicz i W. Kuźniar 1914/ uzupełniające badania tego stanowiska i pięciu jaskiń w miejscowości Złoty Potok /pow. Gęstochowa/, przeprowadzone w 1914 r. przez prehistoryka S. Krukowskiego /1921/ z ramienia Zakładu Antropologii Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Z tym pionierskim etapem prehistorii polskiej są związane również badania prehistoryka L. Kozłowskiego w jaskini "Nietoperzowej" w Jerzmanowicach, choć przeprowadzone one zostały w 1918 r. /L. Kozłowski 1922, ¹⁹²⁵ ~~24~~, L. Sawicki 1926/.

W latach badań jaskiniowych J. Zawiszy i G. Ossowskiego stanowiska paleolityczne lessowe nie były jeszcze w Polsce znane. Pierwsze stanowisko tego rodzaju odkryte zostało w 1894 r. przez N. Kriżtafowicza w pradolinie Wisły, w Górze Puławskiej - S. Dęblina /S. Krukowski 1922, L. Sawicki 1930, ¹⁹³⁴ 1954/. Następne stanowiska lessowe odkryte zostały w 1908 r. - na Górze św. Bronisławy w Krakowie /W. Kuźniar i W. Demetrykiewicz 1910/, i w 1913 r. - w Glinianach, E. Iwo-wa /T. Wiśniowski 1919/.

Oryginalnym dorobkiem prehistorii polskiej tego pionierskiego etapu w jej rozwoju jest wyróżnienie stanowisk wydmych i podjęcie badań tych stanowisk. Zapoczątkowali i prowadzili je w latach 1871-1890: Z. Gloger - etnograf, archeolog, J. Przyborowski - historyk archeolog amator oraz W. Szukiewicz - archeolog amator. Podnieść należy poważny poziom naukowy ówczesnych badań stanowisk wydmych, zwłaszcza Z. Glogera i W. Szukiewicza. Oceny tej nie pomniejsza fakt że badacze ci traktowali powierzchnię deflacyjną wydmy jako odsłoniętą powierzchnię wspólnego złoża różnych materiałów archeologicznych i mylnie stąd wyprowadzali wnioski. W latach 1890-1900 kontynuatorem pionierskich badań stanowisk wydmych, a w latach późniejszych inicjatorem tych badań, był Erazm Majewski - prehistoryk, za-

łożyciel i fundator oddanego przez niego w 1908 r. do publicznego użytku, dużego muzeum archeologicznego w Warszawie, którego organem naukowym był rocznik pt. "Światowit" /11 tomów - lata 1899-1914/. Z ramienia tego Muzeum, w latach 1908-1913, badania stanowisk wydmych prowadzili L. Kozłowski i S. Krukowski.

Wymienione tu prace eksploracyjno-badawcze to najważniejsze pozycje tego początkowego etapu rozwoju prehistorii w Polsce. Etapowi temu prehistoria następnego etapu rozwojowego zawdzięcza zasygnalizowanie bogactwa terenu Polski w stanowiska paleolityczne, różnowiekowości i bogactwa ich zawartości kulturowej, a w związku z tym - zasygnalizowanie różnego rodzaju zagadnień, domagających się wyjaśnienia. Zestawienie i opracowanie naukowe wyników przeprowadzonych na tym etapie badań stanowisk paleolitycznych dał w 1922 r. L. Kozłowski w rozprawie, którą oceniać należy - mówiąc słowami jej autora - "jako pierwszą próbę syntetycznego ujęcia dyluwialnej archeologii Polski" /1922¹⁹²⁵. Była to "próba" bardzo potrzebna, bardzo pożyteczna, ~~która dobrze odpowiadała kierunkowi naszego etapu w rozwoju badań zagadnienia paleolitu w Polsce.~~

Wybuch pierwszej wojny światowej zamyka pionierski etap rozwoju prehistorii polskiej. Z powrotem Polski do bytu niepodległego związany jest nowy etap - poszukiwawczo-badawczy, obejmujący lata 1919-1939. Prehistorię tego etapu charakteryzuje: zakwestionowanie uniwersalności francuskiego schematu podziału paleolitu europejskiego, zerwanie z kolektorskim stosunkiem do zawartości kulturowej stanowisk paleolitycznych i epipaleolitycznych, poszukiwanie właściwych metod badawczych tych stanowisk, skoncentrowanie uwagi na zagadnieniach stratygrafii kulturowej i wieku geologicznego przemysłów paleolitycznych, na zagadnieniach pochodzenia surowców użytkowanych do wyrobu narzędzi, systematyki wyrobów krzemiennych oraz ich morfologii i typologii.

Były to wytyczne mojej pracy badawczej terenowej i kameral-

nej. Podobnymi wytycznymi kierował się również S. Krukowski. Przyjęcie tych wytycznych było wynikiem oceny zastanego /w 1919 r./ stanu znajomości paleolitu i epipaleolitu Polski jako wielkiej niewiadomej - jako wielce skomplikowanego problemu geologicznego i prehistorycznego, którego wyjaśnienie wymagało zastosowania w pracy badawczej metody rzeczywiście kompleksyjnej, a przede wszystkim - od prehistoryka prowadzącego badania stanowisk paleolitycznych - wymagało znajomości geologii czwartorzędu i stosowania geologicznej metody stratygraficznej.

Ocenie prehistorii, że jest wielką niewiadomą, towarzyszyło podjęcie w 1919 r. planowych badań stanowisk paleolitycznych różnego typu i różnego wieku oraz podjęcie przede mnie i S. Krukowskiego szczegółowych studiów ich inwentarzy wyrobów krzemiennych. ^(S. Krukowski 1920 i 1922, L. Sawicki 1922) Brak dopływu nowych sił do prehistorii /kończący studia archeologii przedhistorycznej na czterech Uniwersytetach byli przygotowani do pracy naukowej w protohistorii/, brak odpowiednich warunków organizacyjnych i skąpość środków materialnych uzyskiwanych na prace wykopaliskowo-badawcze - to przyczyny ograniczonego rozwoju badań stanowisk paleolitu w okresie międzywojennym /L. Sawicki 1937/. W okresie tym poważniejsze prace wykopaliskowo-badawcze przeprowadzone zostały jedynie na 8 stanowiskach: na jednym stanowisku jaskiniowym /jaskinia "Cienna" w Ojcowie, S. Krukowski 1919 r./, na 7 stanowiskach lessowych /S. Krukowski 4 stanowiska - lata 1927, 1936 i 1939, L. Sawicki 3 stanowiska - lata 1922, 1924-28/ i na jednym stanowisku nie lessowym /L. Sawicki - 1925-1927/. Poza tym, wstępne, orientacyjne badania przeprowadzone na 8 stanowiskach otwartych lessowych /L. Sawicki/ i jednym nie lessowym /S. Krukowski/.

W pracach terenowych tego okresu pozycję dominującą zajmują badania wydm śródlądowych jako utworów geologicznych i jako stanowisk człowieka przedhistorycznego. Poważnym wynikiem tych badań było stwierdzenie układu stratygraficznego zawartości kulturowej

wydm oraz stwierdzenie faktu występowania na stanowiskach wydmy-
wych specjalnego, niżowego, końcowopaleolitycznego przemysłu krze-
mienno - przemysłu świderskiego /L. Sawicki ^{1920, 1934³} (1935¹). W 1919 r., w
którym podjąłem systematyczne badania wydmy śródlądowych, przedstawi-
ły one zagadnienie otwarte, niemal dziewicze. Przez geologów i
geografów były uznane za utwory holoceni, a ich inwentarze krze-
mienne, według panującej wówczas opinii, były zaliczane do neolitu
/L. Kozłowski, ¹⁹²¹ ~~Nawrocki~~ (1926¹). Brak było jakichkolwiek wskazówek jaką
metodę należało zastosować w badaniach wydmy jako obiektów geologicz-
nych i prehistorycznych. ^(L. Sawicki 1921, 1923, 1952) Stworzono ją, korygowano i uzupełniano
w toku prac badawczych, których zakres został rozszerzony na zagad-
nienia geomorfologiczne i geologiczne terenów, na których wydmy wy-
stępują, oraz - w związku z zagadnieniem wieku wydmy - na zagadnie-
nie stratygrafii plejstocenu niżowego ^(B. Halicki i L. Sawicki 1934, L. Sawicki 1928, 1933, 1934¹, 1952) ~~Halicki 1938~~. To dało po-
czątek kierunkowi geologicznemu w moich badaniach stanowisk paleo-
litycznych.

Wyniki badań stanowisk wydmy wypełniły lukę w naszej zna-
jomości prehistorii okresów późnoglacialnego i wczesnopost glacial-
nego naszego czwartorzędu. Dały one wiele cennego materiału dla za-
gadnień stosunków kulturowych i ruchów gromad ludzkich, opanowują-
cych obszary uwolnione przez lodowiec skandynawski. O intensywno-
ści badań zagadnienia stanowisk wydmy świadczy cyfra 265 stano-
wisk zbadanych przeze mnie w latach 1919-1930. Badaniami tymi obję-
te zostały stanowiska występujące na różnych terenach i w różnych
warunkach geomorfologicznych. ^(L. Sawicki 1923, 1925¹)

Określenie "okres poszukiwawczo-badawczy" dobrze odpowiada te-
mu czym był istotnie w rozwoju prehistorii polskiej okres lat 1919-
1939, co jest jego dominującą cechą, jaki był główny cel prowadzonych

^{1/} Bardzo bogate zbiory paleolityczne, pochodzące z badań stanowisk
lessowych oraz stanowisk wydmy, zostały zniszczone we wrześniu
1939 r., podczas oblężenia Warszawy przez wojska hitlerowskie, wsku-
tek bombardowania i spalania budynku, w którym się znajdowały.

w tym okresie badań terenowych i kameralnych. W uzasadnieniu tego określenia należy stwierdzić, że był to okres poznawania terenu Polski jako terenu paleolitycznego, poznawania jego zawartości kulturowej i warunków geologicznych, w jakich ona występuje /S. Krukowski 1922³, L. Sawicki 1930, 1932¹⁻², 1934¹⁻³/; był to okres gromadzenia faktów i materiałów, które były wyrazem potrzeby roboczego opanowania zagadnienia paleolitu Polski: jego chronologii, składu kulturowego oraz stosunku do paleolitu Francji i krajów sąsiednich. Według mojej oceny, zadanie to w okresie minionym nie zostało całkowicie zrealizowane i obecnie jest nadal aktualne. Ocenie tej nie przeczy fakt istnienia, syntetycznej rozprawy o paleolicie Polski S. Krukowskiego opublikowanej w 1939 r. Rozprawę tę bowiem charakteryzuje - pomijając oryginalność jej stylu, języka i terminologii - subiektywność interpretacji faktów geologicznych i prehistorycznych oraz apriorystyczność wniosków i oznaczeń materiałów paleolitycznych. Podana w niej tablica podziału paleolitu przedstawia - jak to stwierdza w tytule tej tablicy jej autor - "Układ chronologiczny paleolitu Polski na r. 1938" /S. Krukowski 1939-1948/. Zgodnie z tym zastrzeżeniem jest to "układ" obecnie nieaktualny, a nawet w 1939 r., w którym został opublikowany, był już nieaktualny, a innego S. Krukowski dotychczas nie opublikował.

Nowy etap w rozwoju badań paleolitycznych w Polsce zapoczątkowało powstanie w styczniu 1950 r., z mojej inicjatywy, Zakładu Prehistorii Czwartorzędu, który został powołany do życia przez Ministerstwo Oświaty, ~~WAW~~. Kierunek geologiczny Zakładu zdecydował o włączeniu go do Muzeum Ziemi - wówczas instytutu prowadzącego badania w zakresie nauk o Ziemi. Z początkiem 1954 r. Zakład przejęty został przez Polską Akademię Nauk i jako Zakład Paleolitu włączony do utworzonego w tym czasie Instytutu Historii Kultury Materialnej. Powołanie do życia tego Zakładu radykalnie zmieniło sytuację prehistorii. Dało konkretną podstawę organizacyjną dla podjęcia planowach prac badawczych, wyrównujących nasze zapóźnienie w

tej dziedzinie i zapewniających naszej nauce ważki udział w rozwiązywaniu zagadnień prehistorii europejskiej. Wytyczne tego planu przedstawiłem w pracy omawiającej obecny stan badań w dziedzinie prehistorii plejstocenu w Polsce, a częściowo również w pracy sprawozdawczej zawierającej przegląd badań przeprowadzonych w latach 1947-1954 /L. Sawicki 1953¹⁹⁴⁹, 1957¹⁹⁵⁵/. Tu ograniczę się do stwierdzenia, że plan ten jest konsekwentnie przez Zakład realizowany /L. Sawicki 1952, 1954, ~~1955~~¹⁹⁵⁵, 1955²⁻³, 1957²/.

Po tym sumarycznym, retrospektywnym przeglądzie rozwoju badań paleolitycznych przechodzę do prezentacji przyjętych przez Zakład Paleolitu podstaw stratygrafii i podziału kulturowego paleolitu.

W problematyce paleolitu europejskiego, a więc i polskiego, naczelnym zagadnieniem jest zagadnienie wieku geologicznego stanowisk paleolitycznych. Waga tego zagadnienia wynika z faktu, że jedynie dokładne oznaczenie wieku, przynajmniej przewodnich poziomów paleolitu dolnego i górnego, skonkretyzuje rekonstrukcje procesu rozwoju kultury człowieka kopalnego i towarzyszących temu procesowi warunków przyrodniczych. To zadecydowało o geologicznym kierunku prac badawczych terenowych Zakładu, który dla tych prac przyjął zasady następujące:

1. Stanowisko paleolityczne, wraz z terenem, na którym znajduje się, jest traktowane jako obiekt badań geologicznych stratygraficznych.

2. W badaniach terenowych obowiązuje oznaczenie warunków geomorfologicznych stanowiska oraz dokładna, szczegółowa dokumentacja geologiczna wyników badań stratygraficznych. Profile w skali 1:50 lub 1:100, graficzne oznaczenie utworów nie dowolne, nie schematyzowane, uzupełnione zdjęciami fotograficznymi /L. Sawicki 1939/.

3. O wieku stanowiska, jeżeli jego zawartość kulturowa jest w złożu pierwotnym, decyduje wiek utworu, w którym ona występuje, lub zespół warunków geomorfologicznych i stratygraficznych terenu stanowiska w nawiązaniu do terenów sąsiednich.

Stanowiska paleolityczne otwarte, których zawartość kulturowa

została dokładnie oznaczona, ma dla geologii plejstocenijskiej podobnie poważne znaczenie jak poziomy gleby kopalnej i jak utwory zawierające szczątki flory kopalnej lub fauny malakologicznej.

Następnym z kolei zagadnieniem w problematyce paleolitu europejskiego jest zagadnienie kulturowego podziału paleolitu. Zakład przyjął zasadę podziału lokalnego, a za podstawową jednostkę tego podziału - przyjął inwentarz krzemienisty stanowiska paleolitycznego. Wyroby z kości i rogu, służące różnym celom, które występują w inwentarzach stanowisk paleolitu górnego, są traktowane jako produkty wtórne kultury człowieka opartej na użytkowaniu kamienia /przeważnie krzemienia/ do wyrobu narzędzi pracy, których wytwarzanie było w okresach paleolitu dolnego i górnego procesem ciągłym. Przyjętymi w Zakładzie kryteriami klasyfikacji inwentarzy krzemienistych są kryteria następujące: techniki produkcji i typu półsurowca, techniki jego wtórnej obróbki, typologii i morfologii narzędzi oraz składu zespołu narzędzi.

Za przyjęciem zasady lokalnej chronologii i kulturowego podziału paleolitu przemawiają względy badawcze. Nakazują one niepowtarzanie błędu uznania uniwersalności francuskiej ^{so} breuilowskiego schematu podziału paleolitu, który, zresztą, już od dawna jest poważnie modyfikowany. To zakwestionowanie uniwersalności tego podziału, łącznie z jego modyfikacjami, nie oznacza zakwestionowania jego wartości naukowej. Jest ona duża właśnie jako podziału lokalnego - jako schematu podziału kulturowego paleolitu francuskiego. Daje on bowiem konkretną podstawę dla zestawień stratygraficzno-kulturowych z paleolitem francuskim paleolitu innych krajów. I właśnie, żeby takie zestawienia były możliwe i żeby było możliwe syntetyczne przedstawienie rozwoju paleolitu europejskiego w czasie i przestrzeni - na tablicach chronologicznych i kartograficznych, potrzebne są, należyście udokumentowane, lokalne podziały stratygraficzno-kulturowe paleolitu. To też byłoby bardzo ważne, aby w krajach, w których prowadzone są badania paleoli-

tyczne, uznano za naczelny cel tych badań opracowanie tego rodzaju podziaku paleolitu występującego na ich terenie. Uwolniłoby to ten dział nauki o człowieku kopalnym od resztek amatorstwa i dyletan-tyzmu w badaniach obiektów paleolitycznych i w prezentacji wyników tych badań.

Literatura

- ✓ Demetrykiewicz W. i Kuźniar W. Najstarszy paleolit na ziemiach polskich oraz inne wytopaliiska odkryte w jaskini "Ociennik". Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. Akademia Umiejętności, Kraków 1914.
- ✓ Hallicki Br. i Sawicki L. Less nowogródski. Przyczynek do stratygrafii dyluwium wsch. części powiatu nowogródzkiego. Zbiór prac poświęcony E. Romerowi. Lwów 1934.
- ✓ Kowalski K. Jaskinie Polski. T.I-III. Państw. Muzeum Archeologiczne. Warszawa 1951, 1953, 1954.
- ✓ Kozłowski L. Stan i zadania badań nad epoką kamienną w Polsce. Wiadomości Archeologiczne, t. VI - 1921. Warszawa.
- ✓ Kozłowski L. Starsza epoka kamienna w Polsce /paleolit/. Pomorskie Tow. Przyjaciół Nauk. Poznań 1922.
- ✓ Kozłowski L. Die Ältere Steinzeit in Polen. Die Wisseit, t. I. Wiedeń 1925.
- ✓ Kozłowski L. L'époque néolithique en Pologne. L'Anthropologie, t. XXXVI - 1926. Paris.
- ✓ Krukowski S. Badania jaskiń pacya Krakowsto-Wieluńskiego w roku 1914. Archiwum Nauk Antropologicznych, t. I, nr 1. Tow. Naukowe Warszaw. Warszawa 1921.
- ✓ Krukowski S. Stanowisko górno-solutrejskie z końca następowania ostatniego zlodowacenia w Polsce. Sprawozd. Pol. Instytutu Geologicznego, t. I, s. 4-6. Warszawa 1922¹.
- ✓ Krukowski S. Pierwociny krzemieniarskie górnictwa, transportu i handlu w holocenie Polski. Wiadom. Archeolog., t. V - 1920 i t. VII - 1922². Warszawa.
- ✓ Krukowski S. Znaczenie stref recesyjnych ostatniego zlodowacenia Polski dla znajomości najstarszych pionierów cywilizacji na obszarze tegoż zlodowacenia. Wiadom. Archeolog., t. VII - 1922³. Warszawa.
- ✓ Krukowski S. Paleolit. Pol. Akademia Umiejętności. Encyklopedia Polska, t. IV, cz. 1 - dział V. Prehistoria ziem polskich. Kraków 1939-1948.
- ✓ Kuźniar W. i Demetrykiewicz W. Ślady siedziby człowieka wiek przedhistorycznego z okresu paleolitu na górze Bronisławy

koło kopca Kościuszki pod Krakowem. Materiały antropol.- archeolog.
i etnograf., t. XI. Akademia Umiejętności. Kraków 1910.

- ✓ S a w i c k i L. O metodzie badań stanowisk wydmych. Wiadom. Archeol.
t. VI. 1921. Warszawa ~~1922~~.
- ✓ S a w i c k i L. Wydmy jako środowisko występowania zabytków kulturowych.
Wiadom. Archeol., t. VIII. Warszawa 1923.
- ✓ S a w i c k i L. Przyczynek do znajomości techniki obróbki krzemienia.
Wiadom. Archeol., t. VII. 1922. Warszawa. ~~1923~~.
- ✓ S a w i c k i L. Przyczynek do znajomości prehistorii Polesia. Ziemia,
nr 6-8, 1925. Warszawa 1925.
- ✓ S a w i c k i L. Jaskinia Nietoperzowa pod wsią Jerzmanowice /gm. Suł-
szowa, pow. Olkusti/. Przegląd Archeologiczny, t. III, z. 1. Poznań 1926
- ✓ S a w i c k i L. Rzut oka na dyluwium i na zagadnienie zabagnienia
Polesia. Pamiętnik konferencji w sprawie zmelioryzowania i zagospo-
darowania Polesia. Inżynieria Rolna, nr 6, 1928. Warszawa 1928.
- ✓ S a w i c k i L. Wiek przemysłu świdzkiego w świetle geomorfologii
podwarszawskiego odcinka przedoliny Wisły. Księga Pamiątk. ku ucz-
czeniu Prof. Wł. Demetrykiewicza. Biblioteka prehistoryczna, t. I.
Poznań 1930.
- ✓ S a w i c k i L. Warunki geologiczne i wiek stanowiska środkowo-ori-
niackiego Góra Puławska. Księga Pamiątkowa... Biblioteka prehist.,
t. I. Poznań 1930.
- ✓ S a w i c k i L. Sur la stratigraphie du loess en Pologne. Rocznik
Pol. Tow. Geolog., t. VIII, z. 2. Kraków 1932.
- ✓ S a w i c k i L. Z paleogeografii i prehistorii województwa wołyńskiego
Ziemia, nr 4-5, 1932. Warszawa 1932.
- ✓ S a w i c k i L. Morena zlodowacenia starszego od nasunięcia Cracovie
/Lz/ w Huszeczce Wielkiej koło Skierbieszowa. Materiały do znajomo-
ci stratygrafii dyluwium oraz paleomorfologii okolic Krasnegostaw
Zamościa i Tomaszowa Lubelskiego. Rocznik Pol. Tow. Geolog., t. IX.
Kraków 1933.
- ✓ S a w i c k i L. Przyczynek do znajomości dyluwium oraz morfogenezy
przekonu Wisły pod Puławami. Przegląd Geograficzny, t. XIII.
Warszawa 1934.
- ✓ S a w i c k i L. Z zagadnień prehistorii dyluwialnej Wołynia. Rocznik
Wołyński, t. III. Równe Wołyńskie 1934.
- ✓ S a w i c k i L. Budowa geologiczna oraz morfologia okolic Warszawy.
Ziemia, nr 7, 1934. Warszawa 1934.

- ✓ S a w i c k i L. Przemysł ówiderski i stanowiska wydnowego Świdry Wielkie I. Przegląd Archeol., t.V, z. 1. Poznań 1935¹.
- ✓ S a w i c k i L. Less i gleba kopalna w Podboreźcach pod Łwowem. przyczynek do kwestii wieku "poziomu grzędowego" Nadbuża. Czasopismo Geograf., z. 1, 1935. Lwów 1935².
- ✓ S a w i c k i L. O potrzebie planowej organizacji badań w dziedzinie prehistorii człowieka okresu czwartorzędowego. Kosmos. Seria B, t.62. Lwów 1937.
- ✓ S a w i c k i L. Projekt terminologii i znakowania utworów czwartorzędowych. Biuletyn P.I.G., nr 18. Warszawa 1939.
- ✓ S a w i c k i L. Rozwój badań w zakresie prehistorii czwartorzędu. Stan obecny i wytyczne na przyszłość. Sprawozdania P.M.A., t.II. Warszawa 1949.
- ✓ S a w i c k i L. Warunki klimatyczne akumulacji lessu młodszego w świetle wyników badań stratygraficznych stanowiska paleolitycznego lessowego na Ziwerzyńcu w Krakowie. Z badań czwartorzędu, t.2. Biuletyn P.I.G. 66. Warszawa 1952.
- ✓ S a w i c k i L. Stan badań nad wiekiem człowieka kopalnego w Polsce. Acta Geologica Polonica, t.III. Warszawa 1953
- ✓ S a w i c k i L. Stratygrafia wysokiego tarasu erozyjno-akumulacyjnego pre-Wiśły w Górze Puławskiej Acta Geol. Pol., t.IV, Warszawa 1954.
- ✓ S a w i c k i L. Aktualny stan badań w zakresie prehistorii plejstoenu w Polsce. Z badań czwartorzędu, t.6. Biuletyn P.I.G. 70. Warszawa 1955¹.
- S a w i c k i L. Stratygrafia interglacjażu Szoląga pod Poznaniem. Acta Geolog. Pol., t.V. Warszawa 1955².
- S a w i c k i L. Stanowisko paleolitu dolnego na Wawelu. Studia do dziejów Wawelu, t.I. Kraków 1955³.
- ✓ S a w i c k i L. Badania w zakresie starszej epoki kamienia w Polsce w latach 1947-1954. "Pierwsza Sesja Archeologiczna", 4-8.V. 1955. Wrocław 1957¹.
- S a w i c k i L. Warunki stratygraficzne interglacjażu w Ściejowicach koło Krakowa. Z badań czwartorzędu w Polsce, t.8. Biuletyn P.I.G. 118. Warszawa 1957².
- ✓ S a w i c k i L. Zagadnienie wieku wydm. Wydmy Śródlądowe. Pol.Tow. Geograficzne. Warszawa 1958.
- ✓ W i ś n i o w s k i T. O odkryciu paleolitu z fauną ssawców dyluwialnych pod Glinianami. Materiały antropolog.- archeolog. i etnograf. tXIV. Akademia Umiejętności. Kraków 1919.

8.

Podstawy

ZASADY STRATYGRAFII I KULTUROWEGO PODZIAŁU PALEOLITU W POLSCE

Obecny, geologiczny kierunek w badaniach stanowisk paleolitycznych w Polsce powstał w pierwszych latach okresu międzywojennego, z przeciwstawienia się dominującemu, do niedawna jeszcze, w prehistorii europejskiej francuskiemu, kolektorskiemu stosunkowi do zawartości kulturowej stanowisk paleolitycznych. Pod wpływem tego kierunku, oczywiście, znajdowała się do 1914 r. również prehistoria polska. To też materiały paleolityczne, zresztą nieliczne, pochodzące z przeprowadzonych w tym czasie badań, niemal wyłącznie stanowisk jaskiniowych, nie przedstawiają pełnej wartości naukowej: są pozbawione należytej dokumentacji stratygraficznej. Materiały te pochodzą z lat 1871-1886, z badań J. Zawiszy i G. Ossowskiego kilku jaskiń Ojcowa - miejscowości znanej z bogactwa jaskiń ~~W Krakowa~~, oraz z kilku jaskiń zachodnich okolic Krakowa, zbadanych przez G. Ossowskiego.

W Polsce, pozbawionej niepodległości i podzielonej na zabory, prehistoria nie miała odpowiednich warunków dla swego rozwoju - jest dziedziną archeologii przedhistorycznej bardzo zapóźnioną w swoim rozwoju. Badania jaskiń J. Zawiszy i G. Ossowskiego, podjęte niewątpliwie pod wpływem rewelacyjnych odkryć we Francji - kraju macierzystym prehistorii europejskiej, zapoczątkowały pionierski etap prehistorii polskiej, obejmujący lata 1871-1914.

Po pracach G. Ossowskiego następuje niemal dziesięcioletnia przerwa w badaniach jaskiniowych. Wznawia je w 1895 r. i prowadzi do 1914 r. S. J. Czarnowski, przyrodnik, amator archeolog. Polegały one głównie na inventaryzacji i kartowaniu jaskiń oraz wykonywaniu w namuliskach jaskiniowych płytkich wykopów orientacyjnych. Z okresu tego są do zanotowania jeszcze badania północnośląskiego stanowiska jaskiniowego "Cieniok" koło Zawiercia /pow. ~~Wieliczka~~ /, przeprowadzone w 1910 r. z ramienia ~~Polkiej~~ Akademii Umiejętności w Krakowie przez geologa W. Kuźniara, oraz badania uzupełniające tegoż stanowiska i pięciu jaskiń w miejscowości Złoty Potok /pow. Częstochowa/, przeprowadzone w 1914 r. przez prehistoryka S. Krukowskiego z ramienia Pracowni Antropologicznej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.

W latach badań jaskiniowych J. Zawiszy i G. Ossowskiego stanowiska paleolityczne lessowe nie były jeszcze w Polsce znane. Pierwsze

W 2. piśmie jest to etapem prehistorii polskiej. Zawiszy i Ossowski badanie prehistorii L. Kortomski, w jaskini "Cieniok" w Zawierciu, choć nieprzemyślane, ale w 1918 r. (L. Kortomski, 1918).

x) Badanie stanowisk jaskiniowych G. Ossowskiego z ramienia Komisji Antropologii Akademii Umiejętności w Krakowie.

stanowisko tego rodzaju odkryte zostało w 1894 r. przez H. Krištafowicza w pradolinie Wisły, w Górze Puławskiej - S Dęblina. Następne stanowiska lessowe odkryte zostały w 1908 r. - na Górze św. Bronisławy w Krakowie, i w 1913 r. - w Glinianach, ^E i Inowrocław (J. Krištofowicz 1912; Z. Głogor 1910; J. Krištofowicz 1913).

Oryginalnym dorobkiem prehistorii polskiej tego pionierskiego etapu w jej rozwoju jest wyróżnienie stanowisk wydmych i podjęcie badań tych stanowisk. Započetkowali je: Z. Głogor i J. Przyborowicz - lata 1871-1882 oraz W. Szukiewicz - lata 1890-1890. Podnieść należy poważny poziom naukowy ówczesnych badań stanowisk wydmych, zwłaszcza Z. Głogora i W. Szukiewicza. Oceny tej nie pomniejsza fakt, że badacze ci traktowali powierzchnię deflacyjną wydmy jako odsłoniętą powierzchnię wspólnego złoża różnych materiałów archeologicznych i mylnie stąd wyprowadzali wnioski. W latach 1890-1900 kontynuatorem pionierskich badań stanowisk wydmych, a w latach późniejszych inicjatorem tych badań, był Erazm Majewski - założyciel i fundator oddanego przez niego w 1908 r. do publicznego użytku, dużego muzeum archeologicznego w Warszawie, którego organem naukowym był rocznik pt. "Światowit" /11 tomów - lata 1899-1914/. Z ramienia tego Muzeum, badania stanowisk wydmych prowadzili L. Kozłowski i S. Krukowski /1-1908-1913/.

Wymienione tu prace eksploracyjno-badawcze to najważniejsze pozycje tego początkowego etapu rozwoju prehistorii w Polsce. Etapowi temu prehistoria następnego etapu rozwojowego zawdzięcza zasygnalizowanie bogactwa terenu Polski w stanowiska paleolityczne, różnowiekowości i bogactwa ich zawartości kulturowej, a w związku z tym - zasygnalizowanie różnego rodzaju zagadnień, domagających się wyjaśnienia.

Wybuch pierwszej wojny światowej zamyka pionierski etap rozwoju prehistorii w Polsce. Z powrotem Polski do bytu niepodległego związany jest etap nowy - poszukiwawczo-badawczy, obejmujący lata 1919-1939. Prehistorię tego etapu charakteryzują: zerwanie z kolektorskim stosunkiem do zawartości kulturowej stanowisk paleolitycznych i epipaleolitycznych, poszukiwanie właściwych metod badawczych tych stanowisk, skoncentrowanie uwagi na zagadnieniach stratygrafii kulturowej i wieku geologicznego przemysłów paleolitycznych, na zagadnieniach pochodzenia surowców użytkowanych do wyrobu narzędzi, systematyki wyrobów krzemienianych oraz ich morfologii i typologii.

Były to wytyczne prace badawczej terenowej i kameralnej. Podobnymi wytycznymi kierował się również S. Krukowski. Przyjęcie tych wytycznych było wynikiem oceny zastanego stanu znajomości paleolitu i epipaleolitu Polski jako wielkiej niewiadomej - jako wielce skomplikowanego problemu geologicznego i prehistorycznego, którego wyjaśnienie wymagało zastosowania w pracy badawczej meto-

Zestawienie i opracowanie naukowe wyników przeprowadzonych na tym etapie badań stanowisk paleolitycznych dat w 1912 r. L. Kozłowski w sprawie, która służyła waloryzacji - mówiąc o "miejscu" i "miejscu" jako miejscu prostej syntetycznej ujęcia dylematu archeologicznego "miejscu" Była to "prosta" bardzo potrzebna na bardzo pożyteczną i dobrej jakości danych kierunkowi, weryfikacji i wdrożeniu badań z zagadnieniami paleolitu w Polsce, o powstaniu którejś z nich.

#

dy rzeczywiście kompleksyjnej, a przede wszystkim - od prehistoryka prowadzącego badania stanowisk paleolitycznych, wymagało znajomości geologii czwartorzędu i stosowania geologicznej metody stratygraficznej.

Ocenie prehistorii, że jest wielką niewiadomą, towarzyszyło podjęcie w 1919 r. planowych badań stanowisk paleolitycznych różnego typu i różnego wieku oraz ^{podjęcie przez mnie i S. Krukowskiego} ~~szczegółowych studiów~~ ich inwentarzy wyrobów krzemiennych. ~~Wniosem o tych badań i prowadzący je byli S. Krukowski i autor.~~ Brak dopływu nowych sił do prehistorii /kończący studia archeologii przedhistorycznej na czterech Uniwersytetach byli przygotowani do pracy naukowej w protohistorii/, brak odpowiednich warunków organizacyjnych i skąpeś środków materialnych uzyskiwanych na prace wykopaliskowo-badawcze - to przyczyny ograniczonego rozwoju badań stanowisk paleolitu w okresie międzywojennym. ^(L. Sawicki 1958) ~~W okresie tym~~ ^{zbadano} ~~tylko dwa stanowiska jaskiniowe /jaskinie "Ciemna" w Ojcowie~~ ^{tylko dwa stanowiska jaskiniowe /jaskinie "Ciemna" w Ojcowie} ~~essicko, i w Piekarach, w Krakowie, S. Krukowski 1919 i 1936/, poza tym /lata 1921-1939/ 9 stanowisk lessowych i 4 stanowiska otwarte, związane z innymi utworami /S. Krukowski - 6 stanowisk, L. Sawicki - 7 stanowisk/.~~

W pracach terenowych tego okresu pozycję dominującą zajmują badania wydm śródlądowych jako utworów geologicznych i jako stanowisk człowieka przedhistorycznego. Poważnym wynikiem tych badań było stwierdzenie układu stratygraficznego zawartości kulturowej wydm oraz stwierdzenie faktu występowania na stanowiskach wydmych specjalnego, niżowego, końcowopaleolitycznego przemyślnego - przemysłu świderskiego. ^(L. Sawicki 1958) W 1919 r., w którym podjąłem systematyczne badania ^{średleńskie} wydmy, przedstawiały one zagędnienie otwarte, nienal dziewicze. Przez geologów i geografów były uznane za utwory holoceniczne, a ich inwentarze krzemienne, ^(L. Kozłowski, W.A. 9. 1921) według panującej wówczas opinii, były zaliczane do neolitu. Brak było jakichkolwiek wskazówek jaką metodą należało zastosować w badaniach wydmy jako obiektów geologicznych i prehistorycznych. Stworzono ją, korygowano i uzupełniano w toku prac badawczych, których zakres został rozszerzony na zagadnienia geomorfologiczne i geologiczne terenów, na których wydmy występują, oraz - w związku z zagadnieniem wieku wydmy - na zagadnienia stratygrafii plejstocenu niżowego. ^(L. Sawicki 1958) To dało początek kierunkowi geologicznemu w moich badaniach stanowisk paleolitycznych.

Wyniki badań stanowisk wydmych wypełniły lukę w naszej znajomości prehistorii okresów późnoglacialnego i wczesnopostglacialnego naszego czwartorzędu. Dały one wiele cennego materiału dla zagadnień

X) W skrócie tym poważniejsze prace wykopaliskowo-badawcze przeprowadzone zostały jedynie na stanowiskach: na jednym stanowisku jaskiniowym (jaskinie "Ciemna" w Ojcowie, S. Krukowski 1919), na 7 stanowiskach abrykal lessowych (L. Krukowski 1921-1939) i na ponad 4 stanowiskach, L. Sawicki 3 stanowiskach, lata 1922-1939) i na jednym stanowisku w lesnym, Pore kpm, w typie orientacyjnie badaniach na stanowiskach abrykal lessowych (L. Sawicki) i na jednym w lesnym (L. Krukowski).

stosunków kulturowych i ruchów gromad ludzkich, opanowujących obszary uwolnione przez lodowce skandynawski. O intensywności badań zagadnienia stanowisk wydnych świadczy cyfra 265 stanowisk ^{zbadanych} w latach 1919-1930. ~~przez autora~~. Badaniami tymi objęto były stanowiska występujące na różnych terenach i w różnych warunkach geomorfologicznych. ¹⁾

Określenie "okres poszukiwawczo-badawczy" dobrze odpowiada temu czym był istotnie w rozwoju prehistorii polskiej okres lat 1919-1939, co jest jego dominującą cechą, jaki był główny cel prowadzonych w tym okresie badań terenowych i kameralnych. W uzasadnieniu tego określenia należy stwierdzić, że był to okres poznawania terenu Polski jako terenu paleolitycznego, poznawania jego zawartości kulturowej i warunków geologicznych, w jakich ona występuje; był to okres gromadzenia faktów i materiałów, które było wyrazem potrzeby roboczego opanowania zagadnienia paleolitu Polski: jego chronologii, składu kulturowego oraz stosunku do paleolitu Francji i krajów sąsiednich. Według mojej oceny, zadanie to w okresie minionym nie zostało ^{całkowicie} zrealizowane i obecnie jest nadal aktualne. Ocenie tej nie przeczy istniejąca, poświęcona paleolitowi polskiemu, publikacja S. Krukowskiego, z 1939 r., pt. "Paleolit", gdyż - pomijając jej subiektywizm, oryginalność wykładu i terminologii - dana w tej publikacji tablica syntetyczna chronologiczno-stratygraficzna przedstawia - jak to stwierdza jej autor - "Układ chronologiczny paleolitu Polski na r. 1938". ²⁾

^{Nowy etap} W rozwoju badań paleolitycznych w Polsce ~~nowy etap~~ ^{z nowej metody} zapoczątkowało powstanie, w styczniu 1950 r., ^{z nowej metody} Zakładu Prehistorii Czwartorzędu, który został powołany do życia, ^{1) nauka} ~~z inicjatywy autora~~ przez Ministerstwo Oświaty. Kierunek geologiczny Zakładu zdecydował o włączeniu go do Muzeum Ziemi - wówczas instytutu prowadzącego badania w zakresie nauk o Ziemi. Z początkiem 1954 r. Zakład przejęty został przez Polską Akademię Nauk i jako Zakład Paleolitu ~~został~~ włączony do utworzonego w tym czasie Instytutu Historii Kultury Materialnej. Powołanie do życia tego Zakładu radykalnie zmieniło sytuację prehistorii. Dało konkretną podstawę organizacyjną dla podjęcia planowych prac badawczych, wyrównujących nasze zapóźnienie w tej dziedzinie i zapewniających naszej nauce ważki udział w rozwiązywaniu zagadnień prehistorii europejskiej. Wytoczne tego planu przedstawiłem w pracy omawiającej obecny stan ba-

¹⁾ ~~Bardzo bogate zbiory paleolityczne, pochodzące z badań stanowisk les-sowych oraz pochodzące z badań stanowisk wydnych, zostały~~ ^{zniszczone} w wrześniu 1939 r. podczas oblężenia Warszawy przez wojska hitlerowskie, ~~zniszczone~~ ^{zniszczone} wskutek zbombardowania i spalania budynku, w którym się znajdowały.

~~z~~ K r u k o w s k i S. Paleolit. Encyklopedia Polska. T. IV, cz. 1. Dział V. Prehistoria Ziemi Polskich. P.A.U. Kraków 1939.

Ocenę tej nie mniej ważnej i koniecznej syntetycznej rozprawy o paleolite Polski S. Krukowskiego, a publikowaną w 1939 r. Publikacja ta bowiem jest przydatnym rozprawy napisanej dla siebie. Charakterystyczne są przytoczone dane, 1939 r. i terminologia ośm. aprio-rybnie widać widać i omawiająca materializm paleolityczny. Podana jest tabela z podziałem na paleolitu paleolitu przedstanis - jak to stwierdzić a tytuł tej książki, jej autor - "Układ chronologiczny paleolitu polskiego" r. 1938. Jest to dobre, ale obecna wersja, a więc i Krukowski dr. S. Krukowski apud Bibliotekę P. Krukowskiego (1939).

X

1)

z

dań w dziedzinie prehistorii plejstocenu w Polsce, a częściowo również w pracy sprawozdawczej, zawierającej przegląd badań przeprowadzonych w latach 1947-1954. ^{L. Sawicki 1955} Tu ograniczę się do stwierdzenia, że plan ten jest konsekwentnie przez Zakład realizowany.

Po tym sumarycznym, retrospektywnym przeglądzie rozwoju badań paleolitycznych, przechodzę do właściwego tematu tego referatu. Jest nim prezentacja stosowanych w Polsce zasad: 1/ stratygrafii i 2/ podziału paleolitu. Oczywiście są to zasady różne, bo służą wyjaśnieniu różnych zagadnień: chronologicznego podziału paleolitu i kulturowego podziału paleolitu. Przyjętą przez Zakład Paleolitu zasadą stratygrafii paleolitu, to znaczy - jego podziału chronologicznego, jest zasada stratygrafii geologicznej. Zasadą kulturowego podziału paleolitu, uznaną i stosowaną przez ten Zakład jest zasada polegająca na przyjęciu za podstawę tego podziału inwentarza krzemienno-kościowego stanowiska paleolitycznego, to znaczy: charakteru technicznego i składu przemysłowego tego inwentarza, oraz typologii i morfologii zawartych w nim narzędzi. Zatem, będzie to podział lokalny i takim być winien, aby nie powtarzać błędu uznania uniwersalności francuskiego breuilowskiego schematu podziału paleolitu, który, zresztą, już od dawna jest poważnie modyfikowany. To zakwestionowanie uniwersalności tego podziału, łącznie z jego modyfikacjami, nie oznacza zakwestionowania jego wartości naukowej. Jest ona duża, właśnie jako podziału lokalnego - jako schematu podziału kulturowego paleolitu francuskiego. Daje on bowiem konkretną podstawę dla zestawień stratygraficzno-kulturowych z paleolitem francuskim paleolitu innych krajów. I właśnie, żeby takie zestawienia były możliwe i żeby było możliwe syntetyczne przedstawienie rozwoju paleolitu europejskiego w czasie i przestrzeni - na tablicach chronologicznych i kartograficznych, potrzebne są, należyście udokumentowane, lokalne podziały stratygraficzno-kulturowe paleolitu. To też byłoby bardzo ważne, aby w krajach, w których prowadzone są badania paleolityczne, uznano za naczelny cel tych badań opracowanie tego rodzaju podziału paleolitu występującego na ich terenie. Uwolniłoby to ten dział nauki o człowieku kopalnym od resztek amatorstwa i dyletantyzmu w badaniach obiektów paleolitycznych i w prezentacji wyników tych badań.

X/ S a w i c k i L. Stan badań nad wiekiem człowieka kopalnego w Polsce. Acta Geologica Polonica, vol. III. Warszawa 1953

S a w i c k i L. Aktualny stan badań w zakresie prehistorii plejstocenu w Polsce. Biuletyn 70 "Z badań czwartorzędu t. VI". Instytut Geologiczny. Warszawa 1955

XX/ S a w i c k i L. Badania w zakresie starszej epoki kamienia w Polsce w latach 1947-1954. Pierwsza Sesja Archeologiczna Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN Warszawa 4.V-8.V. 1955. Wrocław 1957

8.

Poditany

~~SASNY~~ STRATYGRAFII I KULTUROWEGO PODZIAŁU PALEOLITU W POLSCE

Obecny, geologiczny kierunek w badaniach stanowisk paleolitycznych w Polsce powstał w pierwszych latach okresu międzywojennego, z przeciwstawienia się dominującemu, do niedawna jeszcze, w prehistorii europejskiej francuskiemu, kolektorskiemu stosunkowi do zawartości kulturowej stanowisk paleolitycznych. Pod wpływem tego kierunku, oczywiście, znajdowała się do 1914 r. również prehistoria polska. To też materiały paleolityczne, zresztą nieliczne, pochodzące z przeprowadzonych w tym czasie badań, niemal wyłącznie stanowisk jaskiniowych, nie przedstawiają pełnej wartości naukowej: są pozbawione należytej dokumentacji stratygraficznej. Materiały te pochodzą z lat 1871-1886, z badań ^{archeologa amatora} J. Zawiszy i ^{geologa} G. Ossowskiego kilku jaskiń Ojcowa ^(N Krakowa) - miejscowości znanej z bogactwa jaskiń ~~(N Krakowa)~~, oraz z kilku jaskiń zachodnich okolic Krakowa, zbadanych przez G. Ossowskiego ^(K. Kowalski 1951, 1953, 1954).

W Polsce pozbawionej niepodległości i podzielonej na zabory, prehistoria nie miała odpowiednich warunków dla swego rozwoju - jest działem archeologii przedhistorycznej bardzo zapóźnionym w swoim rozwoju. Badania jaskiń J. Zawiszy i G. Ossowskiego, podjęte niewątpliwie pod wpływem rewelacyjnych odkryć we Francji - kraju macierzystym prehistorii europejskiej, zapoczątkowały pionierski etap prehistorii polskiej, obejmujący lata 1871-1914.

Po pracach G. Ossowskiego następuje niemal dziesięcioletnia przerwa w badaniach jaskiniowych. Wznawia je w 1895 r. i prowadzi do 1914 r. S. J. Czarnowski, przyrodnik, amator archeolog. Polegały one głównie na inventaryzacji i kartowaniu jaskiń oraz wykonywaniu w namuliskach jaskiniowych płytkich wykopów orientacyjnych. Z okresu tego są do zanotowania jeszcze badania późnogazelskiego stanowiska jaskiniowego "Okiennik" koło ^{Wsi Skarżyc} ~~Kowlewa~~ /pow. ^{Zawiercie} ~~Włocławek~~ /, przeprowadzone w 1910 r. z ramienia Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie przez ^(H. Demetyskię i W. Kuzniara 1914) geologa W. Kuzniara, oraz ^{badania} uzupełniające tegoż stanowiska i pięciu jaskiń w miejscowości Złoty Potok /pow. Częstochowa/, przeprowadzone w 1914 r. przez prehistoryka S. Krukowskiego ⁽¹⁹²¹⁾ z ramienia ^{Zakładu} ~~Antropologii~~ Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. ^W

W latach badań jaskiniowych J. Zawiszy i G. Ossowskiego stanowiska paleolityczne lessowe nie były jeszcze w Polsce znane. Pierwsze

V z tym piwniczkim etapem prehistorii jaskiń są z niwazne różnice badawca prehistoryka L. Kortowskiego w jaskini "Nietopienicy" w Jermianowicach, które przeprowadzone one zostały w 1918 r. (L. Kortowski 1922 m.), L. Sawicki 1926).

stanowisko tego rodzaju odkryte zostało w 1894 r. przez N. Krisztafowicza w pradolinie Wisły, w Górze Puławskiej - S Dębina. ^(S. Krukowski 1922, L. Janicki 1950, 1954) Następne stanowiska lessowe odkryte zostały w 1908 r. - na Górze św. Bronisławy w Krakowie, ^(W. Kuzmar: H. Demchukiewicz 1910) i w 1913 r. - w Glinianach, ^E pod Iwowa ^(J. Wisniewski 1913).

Oryginalnym dorobkiem prehistorii polskiej tego pionierskiego etapu w jej rozwoju jest wyróżnienie stanowisk wydmych i podjęcie badań tych stanowisk. ^{(i prowadzili je w latach 1871-1890) - etnograf, archeolog, historyk, archeolog amator} Zapoczątkowali je: Z. Gloger, ^{4/} J. Przyborowski - lata 1871-1888 oraz W. Szukiewicz - lata 1888-1890. Podnieść należy poważny poziom naukowy ówczesnych badań stanowisk wydmych, zwłaszcza Z. Glogera i W. Szukiewicza. Oceny tej nie pomniejsza fakt, że badacze ci traktowali powierzchnię deflacyjną wydmy jako odsłoniętą powierzchnię wspólnego złoża różnych materiałów archeologicznych i mylnie stąd wyprowadzali wnioski. W latach 1890-1900 kontynuatorem pionierskich badań stanowisk wydmych, a w latach późniejszych inicjatorem tych badań, był Erazm Majewski - ^{prehistoryk} założyciel i fundator oddanego przez niego w 1908 r. do publicznego użytku, dużego muzeum archeologicznego w Warszawie, którego organem naukowym był rocznik pt. "Światowit" /11 tomów - lata 1899-1914/. ^{4/ lat 1908-1913,} Z ramienia tego Muzeum, badania stanowisk wydmych prowadzili L. Kozłowski i S. Krukowski. ~~1908-1913~~

Wymienione tu prace eksploracyjno-badawcze to najważniejsze pozycje tego początkowego etapu rozwoju prehistorii w Polsce. Etapowi temu prehistoria następnego etapu rozwojowego zawdzięcza zasygnalizowanie bogactwa terenu Polski w stanowiska paleolityczne, różnowiekowości i bogactwa ich zawartości kulturowej, a w związku z tym - zasygnalizowanie różnego rodzaju zagadnień, domagających się wyjaśnienia.

Wybuch pierwszej wojny światowej zamyka pionierski etap rozwoju prehistorii ~~w Polsce~~. ^{polskiej} Z powrotem Polski do bytu niepodległego związany jest etap nowy - poszukiwawczo-badawczy, obejmujący lata 1919-1939. ^{zakwestionowanie uniwersalności francuskiego schematu podziału paleolitu europejskiego} Prehistorię tego etapu charakteryzuje: zerwanie z kolektorским stosunkiem do zawartości kulturowej stanowisk paleolitycznych i epipaleolitycznych, poszukiwanie właściwych metod badawczych tych stanowisk, skoncentrowanie uwagi na zagadnieniach stratygrafii kulturowej i wieku geologicznego przemysłów paleolitycznych, na zagadnieniach pochodzenia surowców użytkowanych do wyrobu narzędzi, systematyki wyrobów krzemiennych oraz ich morfologii i typologii.

Były to wytyczne ^{mojej} prace badawczej terenowej i kameralnej. ~~1919-1939~~ Podobnymi wytycznymi kierował się również S. Krukowski. Przyjęcie tych wytycznych było wynikiem oceny zastanego /1919 r./ stanu znajomości paleolitu i epipaleolitu Polski jako wielkiej niewiadomej - jako wielce skomplikowanego problemu geologicznego i prehistorycznego, którego wyjaśnienie wymagało zastosowania w pracy badawczej meto-

Zestawienie i opracowanie naukowe wyników przeprowadzonych na tym etapie badań stanowisk paleolitycznych dat 4 1922 r. L. Kozłowski w rozprawie, która ocalała w archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii PAN - "Jako pierwsza próba syntezy czegoś ujęcia dylematów i problemów paleolitu" (1922). Była to "moba" bardzo potrzebna, bardzo poręczna i dobrze odpowiedząca kierownikowi nowego etapu w rozprawie badań zagadnienia paleolitu w Polsce.

W

W obrębie tym powinnę być prace wykopaliskowo-badawcze przeprowadzone wrotach jedynie na 8 stanowiskach: na jednym stanowisku jaskiniowym (jaskinia "Ciemna" w Ojcowie, S. Krukowski 1919), na 7 stanowiskach lessowych (S. Krukowski 4 stanowiska (lata 1927, 1936 i 1939), L. Sawicki 3 stanowiska - lata 1912, 1924-1928) i na jednym stanowisku nie lessowym (L. Sawicki - 1925-1927). Poza tym, niżej opisane, orientacyjne badania przeprowadzone na 8 stanowiskach i wrotach lessowych (L. Sawicki) i /jednym nie lessowym (L. Krukowski).

dy rzeczywiście kompleksyjnej, a przede wszystkim - od prehistoryka prowadzącego badania stanowisk paleolitycznych, wymagało znajomości geologii czwartorzędu i stosowania geologicznej metody stratygraficznej.

Ocenie prehistorii, że jest wielką niewiadomą, towarzyszyło podjęcie w 1919 r. planowych badań stanowisk paleolitycznych różnego typu i różnego wieku ^{podjęcie zbadania stanowisk paleolitycznych przez prof. S. Krukowskiego} oraz ^{szczegółowe} studium ich inwentarzy wyrobów krzemiennych. ~~Zajętymi~~ ~~tych~~ ~~badani~~ ~~i~~ ~~przewodzący~~ ~~je~~ ~~byli~~ ~~S. Krukowski~~ ~~z~~ ~~lata~~ ~~1919~~. Brak dopływu nowych sił do prehistorii /kończący studia archeologii przedhistorycznej na czterech Uniwersytetach byli przygotowani do pracy naukowej w protohistorii/, brak odpowiednich warunków organizacyjnych i skąpość środków materialnych uzyskiwanych na prace wykopaliskowo-badawcze - to przyczyny ograniczonego rozwoju badań stanowisk paleolitu w okresie międzywojennym. ^(L. Sawicki 1937) W okresie tym zbadane zostały tylko dwa stanowiska jaskiniowe /jaskinia "Ciemna" w Ojcowie, częściowo, i w Piekarach - SW Krakowa, S. Krukowski, 1919 i 1936/, poza tym /lata 1924-1939/ 9 stanowisk lessowych i 4 stanowiska otwarte, związane z innymi utworami /S. Krukowski - 6 stanowisk, L. Sawicki - 7 stanowisk/.

W pracach terenowych tego okresu pozycję dominującą zajmują badania wydm śródlądowych jako utworów geologicznych i jako stanowisk człowieka przedhistorycznego. Poważnym wynikiem tych badań było stwierdzenie układu stratygraficznego zawartości kulturowej wydm oraz stwierdzenie faktu występowania na stanowiskach wydmych specjalnego, niżowego, końcowopaleolitycznego przemysłu krzemienno- ^(L. Sawicki 1937) ^{śródlądowych} ~~świdzkiego~~. W 1919 r., w którym podjąłem systematyczne badania wydmy, przedstawiały one zagadnienie otwarte, niemal dziewicze. Przez geologów i geografów były uznane za utwory holoceni, a ich inwentarze ^(L. Kozłowski 1928) ~~zaliczane~~ do neolitu. Brak było jakichkolwiek wskazówek jaką metodę należało zastosować w badaniach wydmy jako obiektów geologicznych i prehistorycznych. Stworzono ją, korygowano i uzupełniano w toku prac badawczych, których zakres został rozszerzony na zagadnienia geomorfologiczne i geologiczne terenów, na których wydmy występują, oraz - w związku z zagadnieniem wieku wydmy - na zagadnienia stratygrafii plejstocenu niżowego. ^(L. Sawicki 1938) To dało początek kierunkowi geologicznemu w moich badaniach stanowisk paleolitycznych.

Wyniki badań stanowisk wydmy wypełniły lukę w naszej znajomości prehistorii okresów późnoglacialnego i wczesnopostglacialnego naszego czwartorzędu. Dały one wiele cennego materiału dla zagadnień

*) (L. Kozłowski, N.A. V. 1921)

stosunków kulturalowych i ruchów gromad ludzkich, opanowujących obszary uwolnione przez lodowiec skandynawski. O intensywności badań zagadnienia stanowisk wydmowych świadczy cyfra 265 stanowisk ^{przez mnie} zbadanych w latach 1919-1930 przez ~~autora~~. Badaniami tymi objęte były stanowiska występujące na różnych terenach i w różnych warunkach geomorfologicznych. ⁷¹⁾

Określenie "okres poszukiwawczo-badawczy" dobrze odpowiada temu czym był istotnie w rozwoju prehistorii polskiej okres lat 1919-1939, co jest jego dominującą cechą, jaki był główny cel prowadzonych w tym okresie badań terenowych i kameralnych. W uzasadnieniu tego określenia należy stwierdzić, że był to okres poznawania terenu Polski jako terenu paleolitycznego, poznawania jego zawartości kulturowej i warunków geologicznych, w jakich ona występowała; był to okres gromadzenia faktów i materiałów, które było wyrazem potrzeby roboczego opanowania zagadnienia paleolitu Polski: jego chronologii, składu kulturowego oraz stosunku do paleolitu Francji i krajów sąsiednich. Według mojej oceny, zadanie to w okresie minionym nie zostało ^{całkowicie} zrealizowane i obecnie jest nadal aktualne.

Ocenie tej nie przeczy istniejąca, poświęcona paleolitowi polskiemu, publikacja S. Krukowskiego, z 1939 r., pt. "Paleolit", gdyż - pomijając jej subiektywizm, oryginalność wykładu i terminologii - dana w tej publikacji tablica syntetyczna chronologiczno-stratygraficzna przedstawia - jak to stwierdza jej autor - "Układ chronologiczny paleolitu Polski na r. 1938". ^{XX/}

^{Nowy etap} W rozwoju badań paleolitycznych w Polsce ^{z mojej inicjatywy} zapoczątkowało powstanie, w styczniu 1950 r., Zakładu Prehistorii Czwartorzędu, który został powołany do życia ^{i Nauki.} przez Ministerstwo Oświaty. Kierunek geologiczny Zakładu zdecydował o włączeniu go do Muzeum Ziemi - wówczas instytutu prowadzącego badania w zakresie nauk o Ziemi. Z początkiem 1954 r. Zakład przejęty został przez Polską Akademię Nauk i jako Zakład Paleolitu ^{wrazem} włączony do utworzonego w tym czasie Instytutu Historii Kultury Materialnej. Powołanie do życia tego Zakładu radykalnie zmieniło sytuację prehistorii. Dądo konkretną podstawę organizacyjną dla podjęcia planowych prac badawczych, wyrównujących nasze zapóźnienie w tej dziedzinie i zapewniających naszej nauce ważki udział w rozwiązywaniu zagadnień prehistorii europejskiej. Wytyczne tego planu przedstawiłem w pracy omawiającej obecny stan ba-

Bardzo bogate zbiory paleolityczne, pochodzące z badań stanowisk les-sowych oraz ^{z mojej inicjatywy} stanowisk wydmowych, zostały ^{zniszczone} wrzesniu 1939 r., podczas oblężenia Warszawy przez wojska hitlerowskie, ^{wskazane} wskutek zbombardowania i spalenia budynku, w którym się znajdowały.

^{XX/} K r u k o w s k i S. Paleolit. Encyklopedia Polska. T. IV, cz. 1. Dział V. Prehistoria Ziemi Polskich. P. A. U. Kraków 1939.

Ocenie tej nie przeczy istniejąca, poświęcona paleolitowi polskiemu, publikacja S. Krukowskiego, z 1939 r. Również i termin charakteryzujący - pomijając: tryb i użycie, i język i terminologię - subiektywizm i interpretację faktów geologicznych i prehistorycznych oraz sprzyjający im materiał paleolityczny, autor. Badania w tej dziedzinie, jak to stwierdza w tytule jej książki, jej autor - "Układ chronologiczny paleolitu Polski na r. 1938" (part to nie) "Układ" obecnie nieaktualny, a imię S. Krukowskiego aktualne.

dań w dziedzinie prehistorii plejstocenu w Polsce, ^(L. Janicki 1955, 1957) zwrócić uwagę na prace i sprawozdanie, zamierzającej przegląd badań przeprowadzonych w latach 1947-1954 ⁽¹⁹⁵³⁾. Tu ograniczyć się do stwierdzenia, że plan ten jest konsekwentnie przez Zakład realizowany ^(L. Janicki 1952, 1953, 1954).

Po tym sumarycznym, retrospektywnym przeglądzie rozwoju badań paleolitycznych przechodząc do prezentacji projektu przez Zakład Paleolitu podziału stratygrafii i przedmiotu kulturowego paleolitu.

W problematyce paleolitu europejskiego, a więc i polskiego, na szczególnym zagadnieniu jest zagadnienie wieku geologicznego stanowisk paleolitycznych. ^(L. Janicki 1953) Waga tego zagadnienia wynika z faktu, że jedynie dokładne oznaczenie wieku, przynajmniej przewadnich poziomów paleolitu dolnego i górnego, skonstruuje rekonstrukcję procesu rozwoju kultury ertowicza kopalnego i towarzyszących temu procesowi warunków przyrodniczych. To zdecydowało o geologicznym kierunku prac badawczych terenowych Zakładu, który dla tych prac przyjęt zasady następujące:

1. Stanowiska paleolityczne, wraz z terenem, na którym się znajdują, jest traktowane jako obiekt badań geologicznych stratygraficznych.
2. W badaniach terenowych obowiązuje oznaczenie warunków geomorfologicznych stanowiska oraz dokładna, szerepótowa dokumentacja geologiczna wyników badań stratygraficznych. Profile w skali 1:50 lub 1:100, graficzne oznaczenia ^{utworów} (nie dozwolone, nie schematyzowane, uzupełnione zdjęciami fotograficznymi) (L. Janicki 1939).
3. O wieku stanowiska, jeżeli jego zawartość kulturowa jest w stanie pierwotnym, decyduje wiek utworu, w którym ona występuje, lub zespół warunków geomorfologicznych i stratygraficznych terenu stanowiska w warunkach do terenów sąsiednich.

Stanowiska paleolityczne otwarte, których zawartość kulturowa została dotąd nie oznaczona, ma dla geologii plejstocenu podobnie poważne znaczenie jak poziom gleby kopalnej i jak utwory zawierające szczątki flory kopalnej lub fauny malakologicznej.

[Faint, illegible handwritten text]

[Faint, illegible handwritten text]

dań w dziedzinie prehistorii plejstocenu w Polsce⁷ a częściowo również w pracy sprawozdawczej, zawierającej przegląd badań przeprowadzonych w latach 1947-1954. ^(L. Sawicki 1957) Tu ograniczę się do stwierdzenia, że plan ten jest konsekwentnie przez Zakład realizowany.

Po tym sumarycznym, retrospektywnym przeglądzie rozwoju badań paleolitycznych, przechodzę do właściwego tematu tego referatu. Jest nim prezentacja stosowanych w Polsce zasad: 1/ stratygrafii i 2/ podziału paleolitu. Oczywiście są to zasady różne, bo służą wyjaśnieniu różnych zagadnień: chronologicznego podziału paleolitu i kulturowego podziału paleolitu. Przyjętą przez Zakład Paleolitu zasadą stratygrafii paleolitu, to znaczy - jego podziału chronologicznego, jest zasada stratygrafii geologicznej. Zasadą kulturowego podziału paleolitu, uznaną i stosowaną przez ten Zakład jest zasada polegająca na przyjęciu za podstawę tego podziału inwentarza krzemienno-kościowego stanowiska paleolitycznego, to znaczy: charakteru technicznego i składu przemysłowego tego inwentarza, oraz typologii i morfologii zawartych w nim narzędzi. Zatem, będzie to podział lokalny i takim być winien, aby nie powtarzać błędu uznania uniwersalności francuskiego breuilowskiego schematu podziału paleolitu, który, zresztą, już od dawna jest poważnie modyfikowany. To zakwestionowanie uniwersalności tego podziału, łącznie z jego modyfikacjami, nie oznacza zakwestionowania jego wartości naukowej. Jest ona duża, właśnie jako podziału lokalnego - jako schematu podziału kulturowego paleolitu francuskiego. Daje on bowiem konkretną podstawę dla zestawień stratygraficzno-kulturowych z paleolitem francuskim paleolitu innych krajów. I właśnie, żeby takie zestawienia były możliwe i żeby było możliwe syntetyczne przedstawienie rozwoju paleolitu europejskiego w czasie i przestrzeni - na tablicach chronologicznych i kartograficznych, potrzebne są, należyście udokumentowane, lokalne podziały stratygraficzno-kulturowe paleolitu. To też byłoby bardzo ważne, aby w krajach, w których prowadzone są badania paleolityczne, uznano za naczelny cel tych badań opracowanie tego rodzaju podziału paleolitu występującego na ich terenie. Uwolniłoby to ten dział nauki o człowieku kopalnym od resztek amatorstwa i dyletantyzmu w badaniach obiektów paleolitycznych i w prezentacji wyników tych badań.

x/ S a w i c k i L. Stan badań nad wiekiem człowieka kopalnego w Polsce. Acta Geologica Polonica, vol. III. Warszawa 1953

S a w i c k i L. Aktualny stan badań w zakresie prehistorii plejstocenu w Polsce. Biuletyn 70 "Z badań czwartorzędu t. VI". Instytut Geologiczny. Warszawa 1955

xx/ S a w i c k i L. Badania w zakresie starszej epoki kamienia w Polsce w latach 1947-1954. Pierwsza Sesja Archeologiczna Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN Warszawa 4.V-8.V. 1955. Wrocław 1957

Literatura

1. Demetrykiewicz H. i Kuźniar W. Najstary pалеолit na ziemiach Polskich oraz inne wykopaliska odkryte w jaskini „Okiennik”. Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. Akademia Umiejętności. Kraków 1914.
- 1a. Malich B. i Sauschi L.
2. Kowalski K. Jaskinie Polski. T. I-III. Państw. Muzeum Archeologiczne. Warszawa 1951, 1953, 1958.
4. Kozłowski L. Stara epoka kamienna w Polsce (paleolit). Pomorskie Tow. Przyjaciół Nauk. Poznań 1922.
3. Kozłowski L. Stan i zadania badań na epokę kamienną w Polsce. Wiadomości Archeologiczne, t. VI-1921. Warszawa.
5. Kozłowski L. Die ältere Steinzeit in Polen. Die Eiszeit, t. I. Wien 1925.
6. Kozłowski L. L'époque mésolithique en Pologne. L'Anthropologie, t. XXXVI-1926. Paris.
7. Krukowski S. Badania jaskini pasma Krakowsko-Wieluńskiego w roku 1914. Archiwum Nauk Antropologicznych, t. I, nr. 1. Tow. Naukowe Warszaw. Warszawa 1921.
8. Krukowski S. Skauowisko gorno-solubejrnie z końca warstwowania ortalskiego zlodowacenia w Polsce. Sprawozd. Pol. Instytutu Geologicznego, t. 7, z. 4-6. Warszawa 1922.
9. Krukowski S. Piętnoiczny krzemieniarskie górnictwa, transportu i handlu w koloceńce Polski. Wiadom. Archeol., t. V-1920 i t. III-1922. Warszawa.

- 10) Krukowski S. Znaczenie ujęć recesywnych ostatniego zlodowacenia Północy dla znajomości najstarszych plejstocenu cywilizacji na obrzeżach zlodowacenia. *Wiadom. Archeolog.*, t. VII-1922. Warszawa.
- 11) Krukowski S. Palestyna. *Encyklop. Polska*, t. IV, cz. 1 - dział V. Prehistoria ziem polskich. *Kraków 1939-1948.*
Polska Akademia Umiejętności.
Polska Akademia Umiejętności
- 12) Kuźniar H. i Demetrykiewicz W. Ślady niedraby ortowicka przedhistorycznego z okolicy paleolitu na górze Branistany koło kopca Kościuski pod Krakowem. *Materiały antropol.-archeolog. i etnograf.*, t. XI. Akademia Umiejętności. Kraków 1910.
- 14) Sawicki L. Hydromy jako źródło występowania relikwii kulturowych. *Wiadom. Archeolog.*, t. VIII. Warszawa 1923.
- 16) Sawicki L. Przyczynek do znajomości prehistorii Polonii. „*Ziemia*”, ^{nr. 6-8,} 1925. Warszawa 1925.
- 17) Sawicki L. Jaskinia Nietopernowa pod wsią Jerzmanowice (gm. Jutoszowa, pow. olkuski). *Przegląd Archeologiczny*, t. III, z. 1. Poznań 1926.
- 18) Sawicki L. Rzut oka na dylewium i na zagadnienie zabagnienia Polonii. *Pamiętnik konferencji w sprawie meliorowania i zagospodarowania Polonii.* „*Inżynieria Rolna*” nr. 6, 1928 r. Warszawa 1928.
- 19) Sawicki L. Wiek przemysłu jwidzkiego w świetle geomorfologii podwarszawskiego odcinka pradolinę Wisły. *Księga pamiątk. ku uczczeniu Prof. Wł. Demetrykiewicza.* ^{Biblioteka} *Stowarzyszenia prehistoryczna*, t. I. Poznań 1930.
- 20) Sawicki L. Przyczynek do znajomości dylewium oraz morfogenetyki melionu Wisły pod Piławami. *Przegląd Geograficzny*, t. XIII. Warszawa 1934.

20. ✓ Sawicki L. Warunki geologiczne i wiek stanowiska Średkowo-ortoniackiego Góra Putawska. Księga Pamiątkowa... Biblioteka prehistorii, t. I. Poznań 1930.²
21. Sawicki L. Sur la stratigraphie du loess en Pologne. Rocznik Pol. Tow. Geologicznego, t. VIII, z. 2. Kraków 1932.
22. ✓ Sawicki L. Z paleogeografii i prehistorii województwa wartyńskiego. ^{nr. 4-5,} Ziemia, ^{nr. 1932.} Warszawa, 1932.²
25. ✓ Sawicki L. Z zagadnień prehistorii dylewskiej Warty. Rocznik Wartyński, t. III. Równe. Wartyńskie 1934.²
29. ✓ Sawicki L. O potrzebie planowej organizacji badań w dziedzinie prehistorii ortoniackiego okresu czwartorzędowego. Kosmos. Seria B, t. 62. Lwów 1937.
27. ✓ Sawicki L. Przemysł jaskierski i stanowiska rydmonego Świdry Wielkie I. Przegląd Archeologiczny, t. V, z. 1. Poznań 1935.¹
30. ✓ Sawicki L. Projekt terminologii i znakowania ustron czwartorzędowych. Biuletyn P.T.G., nr. 18. Warszawa 1939.
31. ✓ Sawicki L. Rozwój badań w zakresie prehistorii czwartorzędowej. Stan obecny i możliwości na przyszłość. Sprawozdania P.M.A., t. II. Warszawa 1949.
33. ✓ Sawicki L. Stan badań nad wielkim ortoniem kopulnym w Polsce. Acta Geologica Polonica, t. III. Warszawa 1953.
34. ✓ Sawicki L. Stratygrafia myśliwego łowiska erogijno-akumulacyjnego przy Wiśle w Górze Putawskiej. Acta Geol. Pol., t. IV, Warszawa 1954.

35. Sawicki L. Aktualny stan badań w zakresie prehistorii plejstocenu w Polsce. Biuletyn 70. „Z badań ewertonędu”. Instytut Geologiczny, Warszawa 1955.¹
38. Sawicki L. Badania w zakresie starszej epoki kamienia w Polsce w latach 1947-1954. „Pierwsza Sesja Archeologiczna”, 4-8. V. 1955r. Wrocław 1957.¹
40. Sawicki L. Zagadnienie wieku wydun. Wydmy Śródlądowe. Pol. Tow. Geografów. Warszawa 1958.
41. Wisniewski J. Odkrycie paleolitu z fauną ssaków dyluwialnych pod Glińnikami. Materiały antropolog., - archeolog. i etnograficz., t. XIV. Akademia Umiejętności. Kraków 1919.
32. Sawicki L. Warunki klimatyczne akumulacji lewny młodego i średniego wieku wzdłuż brzozy stratygraficznych stanowiska paleolitycznego lewnego na Żużewie i Krakowie. Z badań ewertonędu, t. II. P. J. G. Warszawa 1952.
13. V. Sawicki L. O metodzie badań stanowisk ~~obrazowych~~ wydunowych. Wiadom. Archeol. t. VI. 1922. Warszawa 1922.
15. V. Sawicki L. Przyrównanie do znajomości techniki obróbki krzemienia. Wiadom. Archeol., t. VII. 1922. Warszawa 1923.²
- 1a. V. ~~Sawicki L.~~ Halicki Br. i Sawicki L. Cers norwędzki. Przyrównanie do stratygrafii dyluwium mł. oraz pomiaru norwędzkiego. Zbiór prac poświęcony E. Romenowi. Lwów 1934.⁴
26. Sawicki L. Budowa geologiczna oraz morfologia okolic Warszawy. Ziemia, nr. 7 - 1934, Warszawa; 1934.³